

طریقه و آلت افشان ورقه زر

محمدعلی کریمزاده تبریزی*
(لندن)

[...] غرض از تصدیع، ارائه شکل حلیبی مانند قوطی شکل قدیمی بود که صحافان قدیمی برای افشان ورقه طلا که به نام «لمیه» معروف بود استفاده می کردند. من عین همین قوطی را که عکس آن را ملاحظه می نمائید در اختیار داشتم که از ماترک یک صحاف قدیمی به دست آورده بودم.

آقای یوشیفوسا سکی در مقاله خود ذیل افشان ورقه زر چنین نوشته اند:
«خرده‌هایی از ورقه زر را توی پارچه می گذارند و پارچه را بالای کاغذ می گیرند و با ضربه متوالی نوک انگشت به پارچه می افشانند و با مهره صیقل می دهند».

من هرچه دقت کردم چیزی نفهمیدم چطور ممکن است تکه اوراق طلا از پارچه رد شود. با ضربه دست چطور اوراق طلا خرد شده و از پارچه می گذرد؟ برای من بسیار گنگ و نامفهوم است. اما طریقه‌ای که من آلت افشان ورقه طلا را نیز در اختیار داشتم و تصویر آن را نیز کشیده‌ام بدین ترتیب بوده که اوراق تکه شده ورق طلا را داخل قوطی حلیبی می ریختند و سپس چند دانه تکه سنگ را به اندازه فندق داخل قوطی می انداختند و قوطی را تکان می دادند تا اوراق طلا خرد شده و در اندازه‌های تا حدی مساوی روی کاغذ بنشینند و بعد مهره زده و کار به اتمام می رسید.

من در این زمینه تصویر چند آلت چینی را که برای سفارشات عثمانی و اروپایی تهیه شده ارائه می دارم. عمده مصرف اینها برای خشک کردن صفحات مرکبی که در قدیم به آن ریگدان می گفتند بوده و ضمناً برای افشان ورقه و محلول زر نیز به کار می رفته است. از سومین آلت چینی که رنگ طلا را نیز در بر دارد می شود فهمید که با آن ورقه طلا و چه بسا محلول طلا را به روی کاغذ افشان می کرده‌اند.

ناگفته نماند که در سال ۱۳۵۵ به خواهش و خرج بنده، به مدت دو هفته استاد اسلامیان^۱ و چندین شاگرد با استعداد صنعت تذهیب که حالیه خود استادان هنرمندی شده‌اند در کتابخانه بنده حضور یافتند و در انواع هنرهای تذهیب و تشعیر و سایر گونه‌های این هنر متعالی تحقیقات ارزنده‌ای انجام پذیرفت. من چون علاقه مند بودم از جریان اجرای این صنعت فوق دشوار تذهیبی و زرافشانی سر در بیاورم، نمونه‌های مختلفی را به استاد اسلامیان نشان می دادم و استاد نیز شیوه اجرای برخی از نمونه‌های منحصر را نمی دانست و انگشت حیرت به دهان می برد و هرچه فکر می کرد اجرای آن را نمی فهمید. خود بنده نیز بعد از گذشت سالیان متمادی و دیدار صحافان قدیمی اغلب شهرهای ترکیه، به خصوص استانبول و بورسا تا کنون روش اجرای افشان غبار را - که خوشبختانه نمونه‌های بسیاری از آن در دسترس است و خود بنده بیش از پنجاه نمونه در مجموعه‌ام دارم - نمی دانم اجرای افشان غبار چگونه بوده است.

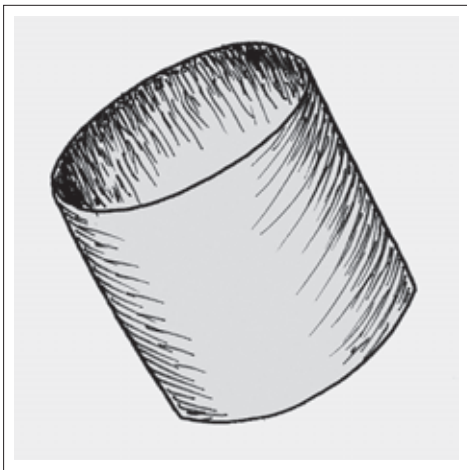
* نویسنده و پژوهشگر مستقل اسناد و نسخه‌های خطی.

^۱ نامه بهارستان: قسمتی از نامه آقای کریمزاده تبریزی به سردبیر، به تاریخ ۲ شهریور ۱۳۸۸. عنوان از دفتر مجله است.

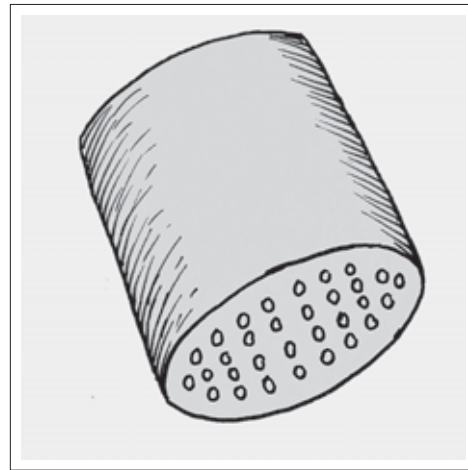
مرحوم حاج حسین اسلامیان که به سال ۱۳۶۰ و در سن ۷۰ سالگی وفات نموده، خود از اساتید طراز اول تذهیب و تشعیر قرن معاصر به شمار می آمد که احوال وی در کتاب مخصوصی که مختص هنرمندان معاصر خواهد بود درج خواهد گشت.
مرحوم اسلامیان مدت دو هفته‌ای در سالیان ۱۳۵۵ شمسی در کتابخانه و موزه اختصاصی نگارنده در باب تذهیب و تشعیر و سایر شیوه‌های نگارگری بحث و گفتگوی ارزشمندی داشت که با ارائه نمونه‌های جالب آن، یادگار بس گرانبهائی بود که در مورد هنرهای مذکور ارائه می گردید. خوشبختانه اغلب این بحث‌ها و نمونه‌های تزئینی آن که از مجموعه نگارنده انتخاب می شد، توسط رادیو تلویزیون ملی ایران فیلم برداری شده و در فرصت‌های گوناگون از تلویزیون سراسری پخش گشته است.

نگارنده از گفتارهای هنری این استاد نوارهای ارزنده‌ای ضبط کرده‌ام که امیدوارم بتوانم در پیشرفت و نمود هرچه بیشتر هنرهای تزئینی ایران از آنها سود جسته و رضایت خاطر علاقه‌مندان را فراهم سازم (به نقل از: کریمزاده تبریزی، محمدعلی. احوال و آثار نقاشان قدیم ایران. لندن: مؤلف، ۱۹۹۰، ۲: ۶۰۷).

در مورد هنر تذهیب و به خصوص افشان اوراق طلا محلول زر اطلاعات چندان دقیقی در دسترس نیست و اغلب نوشته‌ها گنگ و نامفهوم است. چون اجرای دقیق کار در حین عمل و نوشتار صوری و ظاهری در ذیل مقاله‌ها و کتاب‌ها با یکدیگر فرق‌های زیادی دارد حتی استادان طراز اول تذهیب نیز از اجرای بعضی کارهای استادانه بی‌خبرند و نمی‌دانند. افرادی می‌دانند که حضوری عمل کنند و نتیجه را ظاهر سازند. من یادداشت‌ها و نمونه‌های فراوانی در اختیار دارم که شاید بتوانم گوشه‌ای از این هنر ظریف و فوق‌العاده دشوار صنعت تذهیب، زرافشانی و جدول‌آرایی و شیوه‌ی اجرای آن و نام اصلی و قدیمی آنها را عریان سازم و از مجله‌نامه بهارستان نهایت درجه تشکر و سپاسگزاری می‌نمایم که برای اولین مرتبه در این رشته‌ها اطلاعات بسیطی داده و پیش قدم شده است. [۰۰۰]

■ قوطی حلبی که ته قوطی سوراخ‌هایی در همین اندازه داشت و طلائی‌ها نیز به ته و اطراف قوطی چسبیده بود.

■ ورقه‌ی طلائی را تکه کرده و به داخل قوطی می‌ریختند و سپس چند خرده سنگ را داخل قوطی می‌انداختند و تکان می‌دادند تا خرده ورق‌های طلا روی صفحه کاغذ بنشینند.

■ آلات چینی که از آنها احتمالاً برای افشان ورقه‌ی زر استفاده می‌شده است. ارتفاع آنها از راست به چپ: ۲/۲، ۲/۴ و ۲ اینچ (۶، ۷/۵، ۱/۵ س.م).